

Trifun Pavlović

ÖRDÖGÖK ÉS VÁMPÍROK, BOSZORKÁNYOK ÉS TÜNDÉREK A SZEMÉLYNEVEKBEN ÉS A FÖLDRAJZI ELNEVEZÉSEKBEN

Az ördögök és vámpírok, a boszorkányok és tündérek mitikus lények, amelyekhez számos népi hiedelem és mese, mítosz és legenda fűződik. Ezeknek a mitikus lényeknek a nevét megtaláljuk a személynevekben és a földrajzi elnevezésekben is.

Az ördög olyan mitikus lény, amely a gonosznak a megtestesítője. A népi hiedelem szerint úgy jött létre, hogy az Isten életre keltette saját alakját, amelyet a vízben pillantott meg. Mivel ez az új teremtmény elkezdett vele ellenkezni és rontani az isteni művet, az Isten megteremtette az embert mint az ördög ellenfelét. Egy másik változat szerint az ördög a mennyország legrangosabb angyalából lett, aki magánál az Istennél is hatalmasabb akart lenni, amiért az Isten megátkozta és kiűzte a paradicsomból. Van egy harmadik változat is, amely szerint az ördög olyan tojásból kelt ki, amelyet egy kilencéves kakas tojt, és amelyet az ember a bal hónalja alatt hordott kereken három hónapig.

Az ördög alakját Š. Kulišić, P. Ž. Petrović és N. Pantelić írta le a *Szerb mitológiai szótárban*: „Az ördögnek emberi alakja van, de a homloka tetején két kis szarv látszik, a szeme dülledt és véres, az egész teste szőrös, az arca fekete, kis hegyes szakállja előre hajlik, akár a kecskebaké, a bajusza ritkás, az orra pedig hosszú és görbe, mint a sasé. A fiatal ördögöknek hosszú farkuk van, az öregebbeké kurta, mert már letörött. Az ördögnek kecskefüle van, a kezén pedig saskarmok. Csupán egyetlen csontjuk van, az is üreges. A hasonlat is úgy szól – csúnya, mint az ördög! A sírontúli, sötét világnak a démon ő, és mivel ott minden fekete, így ő is fekete.”

Az ószlávok már a kereszténység felvétele előtt is ismerték az ördögöt, *čort* volt a neve. Ez az ószláv név idővel eltűnt, helyét a *vrag* foglalta el, amely még ma is használatos. A kereszténység felvétele után mindinkább a *davo* egyházi elnevezés terjedt el, amely a görög *diabolos* szó elszlávosodásával keletkezett. A *vrag* ma már archaizmusnak számít a szerb és horvát nyelvben. A népi hiedelem szerint az ördög nevét nem jó kimondani, ezért más néven említik: *nečastivi* (tisztátalan), *nekrštenik* (kereszteletlen), *stuha*, *stuhač*, *stuva*, *zduva*, *zduha*, *sduhat*, *zduła*, *struha* (gonosz), *rogonja* (nagyszarvú), *reponja* (farkos), *prokletnik* (átkozott), *anatemik* (kiátkozott), *bradailo* (szakállas) stb.

Az ördög különféle elnevezését sok szláv családnév őrzi.

Az ördög ószláv čort neve mindmáig fennmaradt a Čortan és Čortanović nevekben. A Čortan családnév, amely úgy jött létre, hogy a čort szó *-an* toldalékot kapott, mind a horvátoknál, mind a szerbeknél megtalálható. Ilyen nevű horvát családok a szlavóniai Našice környékén, szerbek pedig a Korenica melletti Debelo Brdóban élnek. A szláv családnevek képzésénél gyakran használják az *-ović* toldalékot. Így keletkezett a Čortanović is, amellyel Splitben találkozni.

A Zdujo név az ördög zduva, zduha és zduhač fedőnévéből alakult ki. Önálló horvát családnévként a Dubrovnik melletti Kručicában bukkan fel. A Zadarban élő Zdučić családok nevének a szintén ördög jelentésű zduła az alapja.

A struha szóból többféle családnév is kifejlődött az *-ak*, *-al*, *-ar* és *-rik* toldalékok hozzáadásával: *Struhak*, *Struhal*, *Struhar* és *Struharik*. A horvát Struhal családok Splitben, a Struhak nevéük pedig a Županja melletti Bošnjaciban élnek. Struharokat a Vukovar melletti Ilokban és a Vinkovci melletti Nuštarban találni. Struharik családok a Vukovar melletti Ilokban vannak a legszámosabban.

A szintén az ördög helyett mondott stuha az alapja a Zadarban élő *Stuhić*, meg a Zágrábban élő *Stuhec* család nevének. A stuhec a stuha kicsinyítése, ördögöcskét jelent. A *Stuhli* gyakori név a Đakovo melletti Josipovacban és a Slavonska Požega melletti Čaglinban. A Slavonska Požegánál levő Orljevacban van *Stuhovac* család.

A Rogo, vagy a Roga a rogonja rövidítése, és szintén az ördög szót helyettesíti. Ebből számos családnév alakult ki több népnél is Boszniában, Hercegovinában, Šumadijában, Dalmáciában, Szlavóniában és másutt. A leggyakoribb a *Rogić*, amely a szerbiai Gornji Milanovac környékén jelentkezik. Feltűnik a bácskai bunyevácoknál is, méghozzá két alakban is: önállóan *Rogić*ként, valamint a *Vojnić Rogić* kettős családnévként. Ez utóbbi Szabadkán, az előbbi pedig Szabadkán kívül még a magyarországi Csikérián és Bácsalmáson is megtalálható. Horvátországban a Zadar melletti Biogradban, Lukovóban, Starigradban. A Senj melletti Sv. Jurajban, a Benkovac melletti Popovićban, a Dráva menti Moslavački Krčenicben és más helységekben is vannak *Rogić*ok. Vannak köztük szerbek és horvátok is.

A Rogo, vagy Roga fedőnévből más nevek is képződtek: *Rogin*, *Rogović*, *Rogošić* és *Roganović*. A legelterjedtebb közülük a Rogošić, főleg Montenegróban (Podgorica és környéke), valamint Dalmáciában (Dugo Polje és a Split melletti Rodošići). A Rogin családnév a horvátországi Zlatar melletti Markušev Bregben, a Roganović pedig Boszniában, Crna Gorában és Vajdaságban (a Nagybecskerek környéki telepések körében) jelenik meg. Rogović családokat találni Boszniában, a Sarajevó környéki szerbek, valamint Isztriában, a Pazin környéki horvátok körében is.

Még egy bunyevác családnév keletkezett az ördög nevéből: ez a *Temunović*, amely a feltételezések szerint a démon módosulásából fejlődött ki. Szabadkán és a magyarországi Baján, Bikityen, Csávolyon és Bácsalmáson élnek ilyen nevű családok. Megvan még Horvátországban, a Vukovar melletti Svinjarevci helységben is.

Az ördögöt jelentő vrag szó ma is használatos a szerb és horvát nyelvterületen, de már archaizmusnak számít. Belőle alakult ki a *Vragović*, *Vragolov*, *Vragolović*, *Vragotuk* és *Vragodak* családnév. Közülük a Vragović a legelter-

jedtebb, különösen a horvát Zagorje térségében, a Krapina melletti Polje és Tkalci helységekben, továbbá Varaždin mellett Ljubeščica és Madžarevo falvakban. Vragolovok Dubrovnik és Cavtat környékén, Vragolovićok pedig a Slavonski Brod melletti Donji Andrijevciban és a Đakovo melletti Strizivojnóban találhatók. A Vragotuk és a Vragodak horvát családnevek szóösszetételek: az ördög jelentésű vrag szó mellé a tuka (pulyka), illetve đak (diák) szó került. Az előbbieket a Zelina melletti Jertovecban, az utóbbiakat a Križevac melletti Veliki Potočecben élnek.

Az ördög neve a nem szláv népeknél is megjelenik a családnevekben.

Románul az ördög *drac*, hímnemű főnév. A román névképzésben igen gyakori *-u* toldalék hozzáadásával keletkezett a *Dracu* családnev. A *draculea* a román beszélt nyelvben túlzó jellegű, és nagy ördögöt jelent. Megjelenik önálló családnévként is, *Dracula*, de benne van a *Draculescu* névben is. A Drakula a szláv nevek között is jelentkezik: *Drakula*, *Drakulić*, *Drakulović*, *Drakulovski*, *Drakulov*, *Drakulev* stb. Drakula nevű családok vannak az Otočac melletti Donji Klanacban és a Šibenik melletti Smrdeljben. Drakulicokat lehet találni Boszniában (Szarajevó környékén) és Horvátországban (Likában, Kordunban és Szlavónia több részén). A Drakulovićok a montenegrói Kuči törzsből valók, a Drakulovskiak Közép- és Nyugat-Macedóniából való macedónok, a Drakulov és a Drakulev név pedig bolgár.

Az albánoknál az ördög *dreqi*. A hovatartozást jelölő *-oli* toldalék hozzáadásával képződött a *Dreqqolli* családnév. A kosovói albánoknál lehet megtalálni, de nem túl gyakori név.

Az ördög „belebújt” a német nevekbe is. Önálló családnévként nem jelentkezik az ördög jelentésű *Teufel*, csak az összetett szavak elemeként, például: *Mannteufel* (ördögi ember). A németek sem mondták ki közvetlenül az ördög szót, hanem náluk is szokás volt fedőnevet használni: *Höllriegel*, *Höllvogt*, *Höllwart*, *Höllgrewe*, *Höllbock* stb. A pokol jelentésű Höll szóhoz adták hozzá a második elemet, s így lettek a szabad fordításban „az, aki a pokol reteszét tartja”, „a pokol kapitánya”, „a pokol kapuőre”, „a pokol grófja”, „a pokol kecskebakja” jelentésű megnevezések. Mindezek családnévként is megjelentek, néhány közülük azoknál a németeknél is, akik a második világháború végéig Vajdaságban, Szlavóniában, vagy Jugoszlávia más részén éltek.

A magyar *ördög* változatlan formában vált családnévvé – *Ördög*.

A földrajzi nevekben szintén megjelent az ördög szó, illetve az azt jelentő más megnevezések.

Az ószláv čort a mai napig fennmaradt a szláv lakosság földrajzi neveiben, például: *Čorti* és *Čortanovci*. Az *-i* toldalékkal képzett Čorti Gorski Kotarban van, az Ogulin melletti Partizanske Drežnicénél. Čortanovci település az iskolai kirándulások kedvelt célpontja a Fruška gora lábánál, Újvidék közelében. Az *-ovci* toldalék egyébként igen gyakori a szláv földrajzi nevek képzésében (Mikanovci, Drenovci, Ugrinovci, Živkovci stb.).

A vrag szóból sokkal több toponímia keletkezett, mint a čortból. Az *-ovac* és *-olija* toldalék hozzáadásával képződött például a Kosovóban, Peć mellett fekvő *Vragovac* és a Gračanica kolostor közelében levő *Vragolija* falu neve. A boszniai Rogatica mellett található *Vragolovci*, a macedóniai Kumanovónál pedig *Vragoturce*. Sočanica, Gokčanica és más szláv toponímiák mintájára formálódott *Vragočanica* falu neve a nyugat-szerbiai Valjevo vidékén.

Vražogrnac, *Vražogrnce* és *Vračogrnici* majdnem azonos nevű települések. *Vražogrnac* falu Zaječárnál, *Vračogrnice* pedig a Novi Pazar melletti Postenjánál fekszik. A régi Jugoszlávia területén két településnek is *Vražogrnici* volt a neve: az egyik a szerbiai Aleksandrovac környékén, a másik a macedóniai Kriva Palanka mellett található. Bosznia-Hercegovinában van két másik azonos nevű település, mindkettőnek *Vražići* a neve, s az egyik Bosznia középső részén, Sokolacnál, a másik pedig a Száva mentén, Brčkónál. Bosanska Krajina-ban, Šipovo és Jajce között fekszik *Vražić*. A horvátországi Križevac közelében fekvő Trema falu tanyacsoportjának *Vražje oko* (ördög szem) a neve. A *Vražja Glava* (ördögfej) a kelet-szerbiai Brod falu részének a neve.

Településneveken kívül a *vrag* szó más földrajzi fogalmak elnevezésében is felbukkan.

A montenegrói Durmitor hegységben, Žabljak közelében levő tónak *Vražje jezero* a neve. *Vragopeč* a Sár-hegység egyik nyúlványa, *Vražica* egy Raška-vidéki hegycsúcs, a *Vražja glava* pedig egy magaslat a Temska folyó forrása felett.

A *đavo* szót őrzi a Karaš folyó egyik hídja, a *Đavolji most*, valamint egy Kuršumlija környéki kirándulólhely, *Đavolja varoš*.

A román *draculea* rejlik a boszniai Banja Luka környékén fekvő *Drakulić* falu nevében.

Az ördög jelentésű albán *dreqi* szót hozzák összefüggésbe a Timočka Krajinában, Knjaževac környékén levő *Drećinovac* nevével.

A *vampir* (vámpir) olyan elhunyt személy, akibe „belebújt a sátán”, és aki fehér lepelbe burkolózva felkel a sírból, hogy fojtogassa az embereket és kiszívja a vérüket. A szó eredetéről megoszlanak a vélemények. Miklošić professzor a török *uber* szóra vezeti vissza, Polivka cseh tudós viszont a szanszkrit *vyambura* szóból eredezteteti. Egy harmadik vélemény szerint az *upir* szót a szlávoktól vették át a törökök. Az elsődleges *upir* alak a szerbeknél a XV. és XVI. század folyamán változott vámpírrá. A XVII. század végén, XVIII. század elején ezt a szláv kifejezést vették át a németek, az angolok és a többi európai nép is.

A vámpír szónak is több szerb szinonimája létezik: *lampir*, *lapir*, *vukodlak*, *tenac*, *drekavac*, *plakavac*, *lorgo* stb.

Személynevekben a vámpír nem jelenik meg, de csúfnévként előfordulhat. Pejoratív töltésű, és följegyezték Mácsvában, Šumadijában, Bosznia és Horvátország egyes részein és másutt. A vámpír szóból nemigen jött létre család-név. A *Vampovac* nevet hozzák vele kapcsolatba. Leginkább Szlavóniában fordul elő, Bazje Gornje, Budrovac, Dugo Selo, Kapela, Turenovac és más településen. Csak Virovitica városában mintegy 40 család viseli ezt a nevet. A vámpír szóra visszavezethető földrajzi név a mi tájainkon szinte nem is létezik.

A *veštica* (boszorkány) a nép képzeletében öreg és csúnya asszonyként jelenik meg, aki sóprún lovagol, és szerencsétlenséget, bajt hoz az emberekre. A boszorkányok általában fiatal és egészséges gyermekeket rontanak meg oly módon, hogy álmukban felnyitják a mellüket és megeszik a szívéket, miután azok kínok között pusztulnak el. Az embereket különösen a márciusi farsangi mulatságok és az őszi napéjegyenlőség idején rontják meg. Az ezt az időszakot megelőző napokban a boszorkányoktól való védekezésül az emberek fokhagymagerezdeket varrnak a ruhájukba, valamilyen éles tárgyat hordanak maguk-

kal, galagonyakarót tartanak a házban stb. A boszorkányok az állatokat is megronthatják, elapaszthatják a tejüket, vagy betegséget hozhatnak rájuk.

A boszorkányra más megnevezéseket is használnak: *roguša*, *okamenjenica*, *kučibaba* és hasonlók. E saját, eredeti szavaik mellett a szláv népek egy nem szláv kifejezést is mondanak a boszorkányra: *karapandža*. Ennek az összetett szónak az első tagja a török *kara* (fekete) jelző, a második pedig a perzsa eredetű *pandzsa* (mancs, vagy karom) főnév, a szerb nyelvterület *karapandža* szava tehát török jövevényszó, amely szerint a boszorkány – „fekete karmú asszony”.

A boszorkány szó és különféle szinonimái felbukkannak egyes szláv családnevekben is.

Az ije-ző nyelvjárás az ennek megfelelő formát használja, és ezen a nyelvterületen bármilyen toldalék nélkül családnévként is szerepel a *Vještica*. Úgy tartják, hogy az ilyen nevű családok Likából valók, a Lički Gračac melletti Pribudić és Rastićevo helységekből. Ilyen nevű családok vannak még a Dráva mentén, a Podravska Slatina melletti Čomborje, a Virovitica melletti Ovčari és az Eszéknél levő Palača faluban. A boszorkány *roguša* megfelelője az alapja a Rogušić névnek. Ez a családnév Dalmáciában (a Split melletti Kaštel Lukšićban) és Szlavóniában (a Vinkovci melletti Novo Selóban) jelentkezik.

A *karapandža* török jövevényszó bármilyen toldalék nélkül önálló szláv családnévként is megtalálható mind a szerbeknél, mind a horvátoknál. *Karapandža* nevű családok a Glina melletti Brubanje és Majske Poljane, a Zágráb melletti Kupinečki Kraljevac, a Virovitica melletti Podravski Sokolac, az Ogulin melletti Vucelići helységeiben élnek. A szláv nevek szokásos *-ić* képzőjével formálódik a *Karapandžić* családnév. Szerbiában például Loznica és Niš környékén, Horvátországban pedig a Nova Gradiška melletti Štivica faluban találkozni vele. Ez a török jövevényszó a nem szláv családnevekben is felbukkan, ilyen például a román *Carapancea* és *Carapanceanu*.

Földrajzi elnevezésekben is megjelenik: *Karapandže* az Ogulin melletti Gornja Dubrava falu része Gorski Kotarban, és *Karapandža* a neve a Zombor és a magyarországi Baja között, a Duna bal partján elterülő erdőségnak. A *roguša* rejlik a szerbiai Prijepolje melletti *Rogušje* falu nevében. A *veštac* a boszorkány férfi megfelelője, de a népi hiedelmekben közel sincs annyi férfi boszorkány, mint nő. A Brač szigetén fekvő Praznice település egyik részének a neve *Veštac*.

A népi hiedelem szerint a *vila* (tündér) kivételes szépségű természetfeletti női lény, amely a felhőkben, sűrű erdőkben, hegyekben, folyókban, vagy tavakban él. Maga a *vila* szó nagyon régi, és szinte minden szláv népnél megvan. Az oroszoknál először a XI. században, a délszláv népeknél pedig két évszázaddal később jegyezték le először. Etimológiai jelentését nem állapították meg teljes bizonyossággal, de feltételezik, hogy „a megszállottságot jelentő ósláv szó tövéből” jött létre.

A tündérek létrejöttével kapcsolatban több hiedelem is van. Az egyik szerint a reggeli harmatból születnek, a másik szerint ők Ádám és Éva leányai, a harmadik szerint egy tündér és egy rendkívüli szépségű és erejű fiatal legény szerelméből születnek. Egyes hiedelmek szerint a tündérek igézzel a szép, fiatal lányokat tündérekké változtathatják.

A tündérek szabály szerint jószágosak, és segítenek a szegényeknek a bajban. Ezért a nép szereti őket, és különösen a népdalokban gyakran hívja segítségül őket.

A *vilenica* olyan nő, akiről azt hiszik, hogy a tündérek nevelték fel, a *vilaš* vagy *vilić* a tündér férje, a *vilenjak* pedig olyan ember, akire kisgyermekkorában a tündér „rálehelte a saját lelkét”.

A népköltészet említi egy Janja nevű tündért. Így hívják azonban Miloš Obilićnak, a legendás szerb hősnek az anyját is, akiről a mese azt tartja, hogy egy hegyi kígyó ejtette teherbe, s a fia, Miloš ezért lett nagy hős. Innen ered a szerb közmondás valami teljesíthetetlen feladattal kapcsolatban: „Ezt nem tudod megtenni, még ha Janja lenne is az anyád!”

A *vila* szó több nép családi és személyneveiben is feltűnik. Bármily toldalék nélkül lehet szláv női név – *Vila*. Említi Milica Grković tanárnő is a *Rečnik ličnih imena kod Srba* (Szerb személynevek szótára) című könyvében, azzal a megjegyzéssel, hogy a *Vilipa* névből származó alak is lehet. Különböző toldalékok hozzáadásával keletkeztek a *Vilika*, *Vilinka*, *Vilina* és hasonló szláv nevek. Megtalálható a *Vilogorka* névben is, amely a *vila* (tündér) és a *gora* (hegy) szavak összetétele, a jelentése tehát – hegyi tündér. A felsorolt női nevekből alakultak ki a *Vilić*, *Vilikić*, *Vilinić* és *Vilinkić* családnevek. Vilić volt a családneve az első szerb felkelés vak guzlásának, Filipnek is, akit később anyja, Višnja után neveztek el Višnjićnek. A *Vilenica* családnév a horvátoknál Imotska krajinában, a szerbeknél meg Kordunban és Banijában (Glina és Virgin Most környékén) jelenik meg.

A Janja szerb női névből alakult ki a *Janjić* családnév Dél- és Nyugat-Szerbiában (Bujanovac és Kosjerić környékén), valamint Boszniában és Horvátországban.

A magyar *Tünde* női nevet a XIX. században alkotta meg Vörösmarty Mihály a tündér szóból, amely maga is önálló családnévként létezik – *Tündér*.

Az albán nyelvben a *zana* és az *orë* a tündér szinonimái, de csak az előbbi szerepel a névadásban, és önállóan női név lehet – *Zana*. A románoknál az albánhoz hasonló jelentésű és kiejtésű a *zina*, amely szintén önálló női névként van jelen – *Zina*.

Régi germán név az *Alfred*, amelynek a jelentése „az, aki a jó tündértől kapott tanácsot”. Minden germán (német, angol, norvég, svéd stb.) népnél megtalálható, s a katolikus vallás terjedésével más népek is átvették. A mi tájainkon megtalálható a szlovénoknál, horvátoknál, magyaroknál, katolikus albánoknál és másoknál is. Olaszországban, Spanyolországban és Dél-Amerikában Alfredónak mondják. Szokásos rövidítése a Frédi.

A népi hiedelem szerint a tündérek szeretnek énekelni és táncolni, s ezért forrásoknál, folyók mellett, hegyi lankák mezein, erdei tisztásokon gyűlnek össze. Emiatt sok földrajzi hely nevében megtaláljuk a *vila* szót és származékait: Travniknál van például a *Vilenica*, Bugojnonál pedig a *Vilenjak* nevű falu. Bugojno és Slavonska Požega mellett található *Vilić polje* és *Vilić selo* falu. A Zágráb környéki Veliko Trgovište mellett fekszik *Vilanci*, a montenegrói Pljevlje mellett *Viliće*. A likai Pribudić falu egy részének *Vilin Klanac* a neve.

Belgrádban is vannak olyan földrajzi nevek, amelyek a *vila* szóból eredeztethetők. A Dunav vasútállomás és a Pancsovai híd közötti rész neve *Viline vode*. Úgy tartják, hogy arról a patakról kapta a nevét, amelynek a forrása a

mai Zvezdarán volt, az Újtemető és a mai Pionir sportcsarnok mellett folyt, és a mai vágóhíd mellett ömlött a Dunába. A legenda szerint ebben a patakban tündérek fürödtek. A városfejlesztés során a patak eltűnt, de a földrajzi név fennmaradt.

A šumadijai Kosmaj hegy egy része, a Koraćica és Mladenovac felé húzódó lejtő a *Vilino korito* nevet viseli. Ma üdülőtelep van rajta.

Vizek is őrizhetik a tündérek emlékét: Crna Gorában, Hercegovinában, Šumadijában és másutt számos forrást, patakot, vagy kutat találunk *Vilin izvor*, *Vilina voda*, *Viline vode*, *Vilina vodica*, *Vilin izvor*, *Vilino vrelo* és hasonló névvel.

KARTAG Nándor fordítása

IRODALOM

- Veselin Čajkanović: Mit i religija u Srba. Beograd, 1931.
Borivoje Drobnyaković: Etnologija naroda Jugoslavije. Beograd, 1960.
Tihomir Đorđević: Naš narodni život. Beograd, 1930–1934.
Milica Grković: Rečnik ličnih imena kod Srba. Beograd, 1978.
Š. Kulišić, P. Ž. Petrović, N. Pantelić: Srpski mitološki rečnik. Beograd, 1970.
Ladó János: Magyar utónévkönyv. Budapest, 1982
P. Šimunović, V. Putanec: Leksik prezimena SR Hrvatske. Zagreb, 1976.
Savezni zavod za statistiku: Imenik naseljenih mesta u FNRJ. Beograd, 1951.